

۷۱۹۹
۱۸۱ ۲۳

جامعه‌شناسی تاریخی ایران

شکل‌گیری نظام ارباب غایب

www.ketab.ir

تألیف

دکتر حمید عبداللهیان

استاد دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

شماره مسلسل ۱۰۸۸۵

شماره انتشار ۴۴۸۲

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه	عبداللهیان، حمید، ۱۳۳۶ -	Abdollahyan, Hamid
عنوان و نام پدیدآور	جامعه‌شناسی تاریخی ایران: شکل‌گیری نظام ارباب غایب/ تألیف حمید عبداللهیان.	
وضعیت ویراست	: (ویراست ۲).	
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۴۰۰.	
مشخصات ظاهری	ک، ۴۲۱ص: جدول.	
فروست	انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۴۴۸۲.	
شابک	978-964-03-0296-5	
وضعیت فهرست‌نویسی	فیبیا	
یادداشت	: کتابنامه.	
یادداشت	: نمایه.	
عنوان دیگر	: شکل‌گیری نظام ارباب غایب.	
عنوان دیگر	: مفهوم‌پردازی واقعیت در جامعه‌شناسی تاریخی: نظام ارباب غایب در ایران.	
موضوع	: شناخت‌شناسی اجتماعی - ایران	
موضوع	Social Epistemology - Iran	
موضوع	: جامعه‌شناسی تاریخی	
موضوع	Historical Sociology	
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات. University of Tehran. Press	
رده‌بندی کنگره	: BD۷۸۰ ۴۰۰	
رده‌بندی دیویی	: ۱۲۱	
شماره کتابشناسی ملی	: ۸۴۹۰۲۴۳	

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.
(این کتاب با کاغذ حمایتی به چاپ رسیده است.)

عنوان: جامعه‌شناسی تاریخی ایران: شکل‌گیری نظام ارباب غایب

تألیف: دکتر حمید عبداللهیان

ویرایش ادبی: داوود رضایی

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۴۰۰

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

بها: ۱,۸۰۰,۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرش مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press @ ut. ac. ir - تارنما: http://press.ut.ac.ir

بخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

فهرست مطالب

سخن نخست..... ۱

قدردانی..... ۱

مقدمه..... ۱

فصل اول - تغییر موضع معرفت‌شناختی در جامعه‌شناسی تاریخی جدید..... ۱

مقدمه..... ۱

۱-۱ تولید دانش و داده‌های اجتماعی، تاریخی..... ۱

۲-۱ عقلانیت و مناقشه‌های میان‌رشته‌ای..... ۱

۳-۱ تاریخ‌نگاری جامعه‌شناسی تاریخی..... ۱

نکات و نتایج: چگونگی بازیابی جایگاه جامعه‌شناسی تاریخی..... ۱

فصل دوم - نقد تاریخ‌نگاری و تفسیر جامعه ایران در آثار کاتوزیان..... ۱

۱-۲ ارزیابی و استخراج احکام شش‌گانه درباره تاریخ ایران..... ۱

۲-۲ نقد پیش‌فرض‌های چهارده‌گانه و احکام شش‌گانه کاتوزیان..... ۱

۳-۲ مقایسه آرای کاتوزیان و رویکرد ارباب غایب، در سطح روایی..... ۱

۴-۲ مقایسه آرای کاتوزیان با رویکرد ارباب غایب، در سطح معرفتی..... ۱

۵-۲ معرفت‌شناسی و مسئله علم و ضدعلم در ایران..... ۱

۶-۲ نتیجه‌گیری..... ۱

فصل سوم - مطالعه موردی ایران: چارچوب نظری و روش‌شناختی..... ۱

۱-۳ دهقانان ایران: ویژگی‌های تاریخی ساختارهای کشاورزی پیشاسرمایه داری و مشکلات مفهومی..... ۱

ادبیات توسعه..... ۱

۱-۳-۱ مفهوم شیوه تولید آسیایی مارکس و کاربرد آن درباره ایران..... ۱

۱-۳-۱-۱ چرخش‌های معرفتی در آثار احمد اشرف..... ۱

۲-۱-۳ رویکرد بین‌المللی شدن سرمایه..... ۱

- ۳-۱-۳ رویکرد اقتصاد سیاسی هالیدی ۹۰
- ۳-۱-۴ رویکرد ضدشرق‌شناسانه ترنر ۹۲
- ۳-۱-۵ بازگشت رویکرد سنتی مارکسیستی ۹۵
- ۳-۱-۶ رویکرد اقتصاد سیاسی دهه ۱۳۶۰ خورشیدی (۱۹۸۰ م) ۹۷
- ۳-۱-۷ رویکرد مارکسیسم سنتی در دهه ۱۳۷۰ خورشیدی (۱۹۹۰ م) ۹۸
- ۳-۱-۸ رویکرد روابط ترکیبی شیوه‌های تولید ۱۰۱
- ۳-۱-۹ رویکردهای پسانوسازی، پساتوسعه، نئولیبرالی و پساسرمایه‌داری ۱۰۷
- ۳-۲ سهم‌بری و فقدان ظرفیت بهره‌وری؛ مقدمه‌ای بر نظریه‌های نوسازی ۱۱۱
- ۳-۳ الگویی برای مطالعه شکل‌گیری‌های پیشاسرمایه‌داری در ایران ۱۱۷

فصل چهارم - نقد فرضیه دولت خودکامه در ایران پیشاسرمایه‌داری ۱۲۳

- ۴-۱ شکل‌گیری دولت در ایران از منظری تاریخی ۱۲۴
- ۴-۲ ساختار طبقاتی و طبقات روستایی - شهری؛ گسترش اربابان غایب ۱۴۲
- ۴-۳ طبقات در سطح ملی در قرون ۱۳ و ۱۴ خورشیدی ۱۴۶
- ۴-۴ ساختار طبقاتی روستایی انعطاف‌پذیر و مقاوم پیشاسرمایه‌داری ۱۵۸

فصل پنجم - گسترش مالکیت غیابی و تجاری - اربابی ۱۷۳

- ۵-۱ زمین‌داری و مالکیت بر زمین در ایران؛ میراثی از گذشته و رابطه‌های انتقالی با زمین ۱۷۳
- ۵-۲ بسط و گسترش تاریخی زمین‌داری و زمین خصوصی ۱۷۸
- ۵-۳ الگوهای مالکیت زمین در دوره پس از گذار ۱۸۹
- ۵-۴ پدیده مالکیت زنان بر زمین: گسترش طبقه اربابان غایب ۱۹۵
- ۵-۵ پیامدهای توسعه زمین خصوصی ۱۹۸
- ۵-۶ ویژگی زمین‌داری و مالکیت بر زمین در ایران پیشاسرمایه‌داری؛ نظام مالکیت ارباب غایب ۲۰۳
- ۵-۷ تبدیل تاجران به اربابان ۲۰۷

فصل ششم - سهم‌بری و ستاندن تولید مازاد ۲۲۹

- ۶-۱ سهم‌بری، نظام‌های بهره‌برداری همچون بنه، در ایران پیشاسرمایه‌داری ۲۳۰
- ۶-۲ شیوه‌های ستاندن تولید مازاد در نظام سهم‌بری؛ نظام تقسیم محصول میان اربابان و دهقانان ۲۴۰
- ۶-۳ آثار دیون مختلف بر سهم دهقانان از محصول ۲۵۹

۴-۶ نقدهایی بر منطق ستاندن مازاد اضافی و پاسخ به آنها..... ۲۶۵

فصل هفتم- تجاری شدن کشاورزی و مشارکت بخش‌های اقتصادی در تولید ۲۷۳

۱-۷ شرایط اقتصادی در آغاز قرن ۱۴ خورشیدی (۲۰ م) ۲۷۵

۲-۷ فعالیت‌های صادرات - واردات در قرن ۱۴ خورشیدی (۲۰ م) ۲۷۷

۳-۷ نگاهی اجمالی به تولید کشاورزی ۲۷۹

۳-۷ ۱- غلات ۲۸۰

۳-۷ ۲- برنج ۲۸۶

۳-۷ ۳- ابریشم ۲۸۷

۳-۷ ۴- ترپاک ۲۸۸

۳-۷ ۵- سایر محصولات مهم ۲۸۹

۳-۷ ۶- پشم و دام و محصولات کشاورزی دیگر ۲۹۱

۴-۷ نرخ کلی ستاندن مازاد و مقایسه سهم بازارهای داخلی - خارجی از محصولات کشاورزی ۲۹۳

۵-۷ سازوکارهای بازار ۲۹۴

۶-۷ توسعه صنعتی ۲۹۷

۷-۷ فرش ۲۹۸

فصل هشتم- شکل‌گیری‌های جدید در جامعه روستایی از اصلاحات ارضی تا سال ۱۴۰۰... ۳۰۱

۱-۸ پیش‌نیازهای مفهومی برای تحلیل شکل‌گیری طبقات روستایی در ایران ۳۰۲

۲-۸ سرمایه‌داری و فروپاشی سازمان کشاورزی سنتی در ایران: شکل‌گیری‌های جدید اجتماعی... ۳۰۷

۳-۸ نقش شکل‌گیری‌های نوین اجتماعی در تغییرات اجتماعی ۳۲۰

۴-۸ بازبینی شکل‌گیری طبقات روستایی بعد از انقلاب: در ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ خورشیدی ۳۲۴

۵-۸ پیامدهای تحولات پیشین: جامعه و اقتصاد کشاورزی در دوره معاصر ۳۲۹

فصل نهم- نتیجه‌گیری ۳۳۷

واژه‌نامه ۳۴۵

کتابنامه ۳۵۱

نمایه ۳۷۹

سخن نخست

نسخه پیشین این کتاب ابتدا با عنوان «مفهوم‌پردازی واقعیت در جامعه‌شناسی تاریخی: نظام ارباب غایب در ایران» به زبان انگلیسی توسط نشر سایه روشن در سال ۲۰۰۴ (۱۳۸۳ خورشیدی) به چاپ رسید، سپس نسخه ترجمه‌شده آن را در چند جلسه در پژوهشگاه علوم انسانی، انجمن جامعه‌شناسی ایران و پژوهشکده تاریخ اسلام ارائه کردم و محتوای آن با نقدها و ارزیابی‌های فراوان و مسووطی مواجه شد. این نقدها از بسیاری جهات مفید بودند و در بازبینی و ویرایش این نسخه و تغییر عنوان آن کمک کردند. چند نفر از دانشجویان دکترا از جمله آقای دکتر محمد حاصلی نیز از آن برای توسعه پایان‌نامه‌اش بهره برد و اظهارنظرهای مؤثری ارائه کرد که برای ایجاد تغییرات در این نسخه سودمند بود. همچنین آقای مصطفی عبدی، مصاحبه مفصلی با من انجام داد که در روزنامه اعتماد^۱ به چاپ رسید. در گفت‌وگوهای حضوری مباحث مفصلی در این باره داشتیم که موجب شد احساس کنم ابعادی از مسئله کتاب، از جمله رویکرد نظری آن، باید شفاف‌تر بیان شود. بعدها در سال ۱۳۹۸ با آقای دکتر شایان کرمی آشنا شدم که او نیز این کتاب را نقد کرده بود. در طول گفت‌وگوهای متعدد، او به نکات قابل استفاده‌ای اشاره کرد. کتاب پیش رو پس از این جالش‌ها و نقدها با اصلاحات و اضافاتی از نظر شاکله تغییر اساسی کرده و مطالب آن به‌روزرسانی شده و عنوان و ساختار محتوایی و هدف‌گذاری علمی آن نیز تغییر کرده است. برای مثال، فصل دوم درباره نقد رویکرد کاتوزیان و دو قسمت از فصل سوم درباره نقدی است که به تفکرات احمد اشرف کرده‌ام. در همین دو قسمت، رویکردهای پساتوسعه، نئولیبرالی، پسانوسازی و پساسرمایه‌داری اضافه شدند تا ساختار فصل سوم تغییر کند. یک قسمت از فصل پنجم درباره مالکیت زنان بر زمین نیز به مباحث این فصل اضافه شد تا منطق کتاب که متأثر از نقش مردان در زمین‌داری بود، تغییر کند. فصل هشتم نیز فصل جدیدی درباره شکل‌گیری طبقات روستایی تا سال ۱۴۰۰ و پیامدهای تحول نظام کشاورزی در دهه ۱۳۹۰ است. جدای از قسمت‌های افزوده‌شده، سایر مطالب در همه فصل‌های کتاب، به غیر از فصل هفتم بازبینی و به‌روزرسانی شده‌اند. از جمله در فصل اول مطالب در حوزه جامعه‌شناسی تاریخی با منابع و بحث‌های جدید ترکیب شدند. فصل نهم نیز که نتیجه‌گیری کتاب است، جرح و تعدیل شده و به این پرسش معرفتی پاسخ می‌دهد که آیا تأسیس رشته جامعه‌شناسی تاریخی برای نظام دانشگاهی ایران یک ضرورت است یا خیر؟ در

همین زمینه به این پرسش نیز پرداخته شد که آیا از تحلیل‌های جامعه‌شناسی تاریخی این کتاب می‌توان در برنامه‌ریزی‌های توسعه در ایران و به‌ویژه توسعه روستایی استفاده کرد؟ همچنین در نسخه جدید منابع تازه‌ای استفاده شده‌اند و تاریخ‌ها به سالنامه خورشیدی برگردانده شد که به‌راستی وقت زیادی برای آنها گذاشتم. امید است این کتاب همچون ویراست قبلی محور توجه قرار گیرد و استادان، دانشجویان و پژوهشگران عزیز با نقدها و نظرات خویش کمک کنند تا ویراست‌های بعدی را با غنای بیشتری تنظیم کنم.